

Geçmişten Günümüze Orta Asya Klan Politikası, Elit Klanlar, Rejim Değişimi ve Klan Dengesi

From Past to Present Central Asian Clan Politics, Elite-Clans, Regime Transmission and Clans Equilibrium

Dr. Selahattin Ateş - Aysıl Ateş

Öz

Bu çalışmada Orta Asya politikasında rejim geçişleri boyunca otoriter rejimlere yol açan seçkin klanlar ve klan dengesi gibi sosyal değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Orta Asya politikası, Sovyet eğitilmiş seçkin klanlar tarafından hakim olunmaya devam etse ve onların Sovyet mirasından ağır bir biçimde etkilenirse de, seçkin klanlar ve klan dengesi vasıtasıyla, yüz yıl önce Büyük Britanya ve Rusya arasında oynanan "Büyük Oyun", bugünlerde "Yeni Büyük Oyun" olarak Rusya ve ABD arasında oynanmaya başlamıştır.

Orta Asya'nın yenice özgürlüklerini kazanan devletleri az ya da çok seçkin klanlara dayanan otoriter yapıları devletler haline gelmişlerdir. Neden bunlardan bazıları onca demokratik girişimde bulunmasına rağmen tümü otoriter hükümetlere sahiptir?

Literatürde sınırlı kaynak bulunsa da, bu çalışma yeterli bir literatür gözden geçirmesine dayanarak Orta Asya'daki rejim geçişleri ilişkisini aydınlatmaya çalışmakta ve bölge demokratikleşmesinin önündeki bir engel olarak seçkin-klanların bu sürece olan etkilerini ortaya koyma gayreti içinde bulunmaktadır.

Orta Asya devletlerinde demokrasinin tek parametresi parlamento seçimleridir ve bunun temel nedeni de otoriter seçkin klanların politikanın tam merkezinde yer alıyor olmasıdır. "Böl ve Yönet Siyaseti" şimdilerde "Böl, (Klanları) Dengele ve Yönet" politikası haline gelmiştir. Çünkü klan çatışmaları ve oluşan klan dengesi büyük güçlerin küçük kuvvetlerle iç politikaya müdahale etmesine imkan tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Otoriterleşme, Seçkin Klanizmi, Rejim Geçisi, Klan Dengesi

Abstract

In this study, it is searched that the relationship between some selected social variables such as elite-clans and clans equilibrium which leads to authoritarian regimes during the regime transmission in Central Asian politics. Although politics in Central Asia remains dominated by Soviet trained elite clans and heavily influenced by their Soviet legacies, nowadays "The New Great Game" has been played by Russia and USA instead of played a century ago by Russia and Great Britain via elite clans and clans equilibrium.

The newly independent states of Central Asia more and less have an authoritarian nature of governments depend on elite-clans. Why they have an authoritarian government though some of them have tried such democratic attempts?

Though its limitation to gain resources on it, this study identifies the relationships among elite-clans, authoritarian regime, foreign interference and regime transmission practices and examines the effects of these practices on their politics structure in there.

The only indicator of democracy is parliamentary elections mainly due to authoritarian elite-clans take part in politics. "Divide and Rule Policy" nowadays become "Divide, Balance (Clans) and Rule Policy". Because, clans conflict and clans equilibrium enable interference from strong outside powers to inner politics with a tenuous force.

Keywords: Central Asia, Authoritarian, Elite-Clans, Regime Transmission, Clans' Equilibrium.

Giriş

Asya'nın ve bu arada Türk-İslam dünyasının iftirak ve ayrılık içinde olmasının çeşitli nedenleri olabilir. Ancak Asya step geleneğinde yer alan komşu klanların yok edilerek zenginliklerine el konulması geleneği Türk-Moğol geleneğinden Osmanlıya bir miras olarak intikal ederken, devletin bekası için kardeş katli sistematik hale getirilmiştir. Dahası, bu sistematik uygulama, hiçbir devirde, devletin bekası açısından gerekli, ahlaki ve meşru görülmemiştir. Dolayısıyla, ayrı klanların iktidar için birbirleriyle çatışması ve yok edilmeye çalışılması Türk-Step geleneğidir. Orta Asya bozkırlarında, Firdevsi'nin Gazneli Sultan Mahmut'a sunduğu "Şehname" adlı eserinde Yüce Yaraticının "güzelliği Türklere, ince bel ve güzel sözü Farslılara, nazın tamamını Hintlilere ve (secaat) cesaret ve (iftirak) ayrılığı ise Afganlılara verdiği"¹ dilden dile dolaşsa da, Afganlılara ithaf edilen her iki özellik Amu Derya ve Siri Derya çevresinin yaşam gerçeğidir. Benzer biçimde İslam Peygamberinin ümmeti hakkında ettiği "umumi bir kıtlıkla helak edilmeme", "toplu olarak suda boğulmama" ve "fitne ve iftiraka düşmeme" biçimindeki üç duadan sonuncusu dışında kalanların kabul edildiği buralarda da yaygın bir biçimde dillendirilmektedir. Son olarak dünyadaki müesses nizamın İngilizler tarafından kurulduğu, sınırların sadece dağlar, denizler, çöller, göller ve ırmaklar gibi coğrafi parçaların ortasından değil, aynı zamanda milletler, kavimler, kültürler, klanlar, dinler ve mezhepler gibi sosyolojik grupların da ortasından geçirildiği, böylece büyük coğrafyaları "böl, parçala, dengele ve yönet" siyasası ile idare edildiği bu coğrafyanın insanları tarafından sıklıkla dile getirilmektedir.² Klanların, diğer klanlara karşı üstünlük sağlamak için yabancı güçlerle ittifak ihtiyacı; bölgeleri dış müdahaleye açık hale sokmaktadır. Karşılıklı güvensizlik, en güvensizi yardıma çağırırken, "denize düşen yılanı sarılmaktadır".

Çalışmamızda, "Batı"lı bir kavram olan "klanizm" üzerinden; Orta Asya ve etrafındaki yönetim yapıları ve rejim değişiklikleri incelenecektir. Klan tanımlarından sonra, bir hükümet sistemi olarak "klanizm",

1 Tacik asıllı Sarıpul (Amuderya-Afganistan)istihbarat başkanı Mücahit-General Azizürrahman Mayil tarafından beyit Farsça okunarak İngilizce üzerinden Türkçeye çevrilmiştir. Bursa, 21 Aralık 2013.

2 Aslında Kafkasya ve Orta Asya, Rusya'nın emperyal itme gücü nedeniyle, İngiliz emperyalizminin, Uzak Doğu, Afrika ve Orta Doğu'ya nazaran en az belirgin olduğu yerlerden biridir. Yine de ABD tarafından sürdürülse de hali hazırdaki müesses nizam İngiliz bakiyesi olarak görülmektedir. (Bkz: Darwin 1999:159).

Orta Asya siyasetinde tarihsel olarak politik akımlar bağlamında incelenerek, klan politikasına yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Batı ve Türkiye Gözünden Orta Asya ve Klan Politikası

Batılıların gözünde Orta Asya, kendilerini sıcak ve olağanüstü bir misafirperverlikle karşılasa bile, "ırak ve yabancı, egzotik ve haşın" bir yer olarak kalmakta (Collins, 2006:xi-xv) ama her dönem Batının ilgi alanında yer almaktadır. Sovyet dönemi "Türkistan" hareketinin babası Kırgız yazar Cengiz Aytmatov bir eserinde (1995) bu uzaklığı "Greenwich'e" nispet ederek trenlerin güneş yörüngesinde rutin ve fakat çift yönlü hareketiyle hissettirir. Peki bu uzak, haşın, yabancı ve kendinden olmayan dünya (Orta Asya) neden ilgi alanı olmaktan çıkmaz ve bölge de etki kurmak isteyen Batı dünyası bu etkiyi nasıl ve kimler vasıtasıyla sağlar? Bu makale Orta Asya ve Afganistan dahil çevresinde, Batı dünyası ve Rusya'nın klanlar arası denge politikası ile etkinliklerini sürekli arttırmasına yol açan klanların varlığı, siyasi otoriteye etkisi ve politik gücün neden klanlar üzerinden temerküz noktası olduğu hususuna bir açıklama getirmeye çalışmaktadır.

Batının aksine Orta Asya Türkiye için uzak değildir. Özellikle bu bölge, tarihi adıyla Türkistan, Çin'in ortasına kadar uzansa da, bir Türk için yakındır. Öncelikle Ata yurdudur. Edirne'den Karsa bir mesafede olan Afganistan, Horasan denince bir başka yaklaşıyor. Algı tanımla uzaklaşıyor ya da yakınlaşıyor. (Hoca) Molla Nasreddin, İbn-i Sina, Celaleddin-i Rumi (Belhi) bu topraklarla o toprakların mesafelerini ortadan kaldırmaktadır. 70 yıllık Sovyet tecrit ve kısırlığı sadece Moskova ile (Collins, 2006:xi) değil ortak tarih ve kültürel yapısı olan bölge içinde de mesafeleri açmıştır. Zira Sovyet gelişiminden pay alamayan ve tarihi, kültürü ve kimliği acımasız Sovyet tasfiyesi ile yok edilen bir toprak ve toplum, mağdur edilmiştir (Collins, 2006:xi). Bu siyasi sınırlar ve mesafeler, gerçekte sınır tanımayan kültür, kimlik ve ortak tarihle bir anda yok olma potansiyelindedir ve her üçünün de canlandırılmaya ihtiyacı vardır.

İster Sovyet dönemine izafe edilsin, isterse de Orta Asya Hanlıklar Federasyonundan kalsın, klanlar ve onları yöneten elitler (seçkinler) bölge siyasetinde çok etkindir. Ders kitaplarına giren "iç çekişmeler"

büyük ölçüde bu aşiret ve klanlarla yakından ilişkilidir. Azerbaycan ve Afganistan dahil Büyük Orta Asya görünmez (klan) politikasını üç gruba ayırabiliriz (Starr 2006:7-8):

1. Birincisi önceden göçer olan Kırgız, Kazak ve Türkmenler geniş kan bağına dayalı bir yapıdadırlar ve daha düşük seviyede alt gruplara ayrılırlar ve daha önceden beri yerleşen Özbekler de dâhil bu önemli bir kimlik tanımıdır.
2. İkincisi her ülkede var olan bölgesel ağıdır. Yakın ekonomik ve siyasi bağlar ve dil üzerinden *şive (Tacikistan ve Özbekistan) ile temellenen bu bağ muazzam güçlüdür, yüz yılların başından beri farklı emirliklerin ve yerel güç merkezlerinin yansımaları gösterir. Her ülkenin uzun süredir gücünü hakim kıldığı bireysel hareket eden (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan) ve diğer bölgesel güç merkezleriyle ittifak kuran (Afganistan, Azerbaycan, Özbekistan) grupları bulunmaktadır.*
3. Üçüncüsü ise kaynakların kontrolünden gelmektedir. Sovyet öncesi sulama kanallarını kontrol etmekte olan bu mali eşraf, tüm ekonomik kaynaklardan bir ya da bir kaçını kontrol ediyor olabilir, Rusya oligarklarından farklı olarak Sovyet dönemine kadar uzanır, bu mali baronlar bölgesel güç merkezleri ve hatta akraba gruplarını aşan ya da onlarla birleşen bir yapıda olabilir. Meşhur Özbekistan- Taşkentli "Gafur" mafya babası olarak tanımlanabilir fakat O'nun gücü merkezi hükümete kadar uzanmaktadır (Starr 2006:8).

Orta Asya Coğrafyası, Kültür ve Bölge Devletleri

Sovyet Rusya'sı sonrası Orta Asya devletleri ve 11 Eylül'den sonra da Afganistan dünya haritasında dik katlerin çevrildiği ülkeler haline gelmişlerdir. Tüm bölgenin artarak zayıf devletler ve meşruiyetini yitiren zayıf rejimler yüzünden tebelleştiğini vurgulayan siyasa yapıcılar, ekonomi, hizipçilik ve klan yapısına bağlı olarak gerileyen bu ülkelerin, kendi sorunlarıyla yüzleşebilecek tutarlı ve demokratik devletler oluşturma yolunda başarılı politikaların sadece Afganistan'da değil aynı zamanda hemen yanındaki Orta Asya ülkelerinde de hesaba katılması gerektiğini belirtmektedir (Collins 2002:137). Peki bu Orta Asya neresidir?

Orta Asya coğrafyası aslında Orta Doğu coğrafyası gibi sonradan yapılan suni bir adlandırmadır. Bölgenin tarihi adı Türkistan'dır. İranlılar tarafından "Türkistan sıradağları" anlamında kullanılan kadim "Tirbendi Türkistan" tanımı, İran ile Türkistan arasındaki tarihi sınır olan Hindikuş dağlarının orijinal adıdır (Tanay, 2013).

Orta Asya, 5.340.066 kilometrekarelik alanı ile geniş bir alandır ve çöller-vahalar, stepler-dağlar, ormanlar ve verimli arazileri ile tezatlarla dolu bir coğrafya olarak göze çarpar (Saray, 1997:9). Orta Asya, dar anlamıyla geçmişte SSCB'nin parçası olan beş ülkeyi (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan) tanımlamak için kullanılır. Geniş anlamda ise Afganistan, Pakistan'ın kuzeyi, Çin'in batısı (Doğu Türkistan ve Tibet), Moğolistan ve Rusya'nın bir kısmı ile kuzeydoğu İran'ı içeren bölge ve bölgeyi tanımlamak için kullanılan coğrafi terimdir. Orta Asya, aynı zamanda Türk halklarının anayurdudur.

Orta Asya cumhuriyetleri, genelde siyasal, ekonomik ve kültürel benzerlikleri ve ortak tarihleri nedeniyle bir bütün olarak kabul edilir (Musaoğlu, 2009:263). Afganistan bazı araştırmacılar tarafından kültürel ve dini bağları nedeniyle Orta Doğu'da kabul edilmekteyse de coğrafi olarak Orta Asya'nın Güneyinde yer almaktadır ve Horasan Bölgesi Cenubi Türkistan olarak adlandırılmaktadır (Ateş, 2013:16, Ateş, 2014:18). Komünizmin 1991 yılında ani yıkılışı ve Sovyet İmparatorluğunun dağılmasıyla bir gecede Orta Asya'da beş, eğer Kafkasya bölgesi de sayılırsa sekiz yeni devlet ortaya çıktı (Hopkirk 2006:xiii). Buna, Sovyet Rusya'yı işgallerine son vererek dize getiren Afganistan'da dahil edilirse tam dokuz devletten söz edebiliriz.

Coğrafi olarak İran'ın kuzey doğusunda yer alan Tirbendi Türkistan sıradağları (Hindikuş), Çin Türkistan'ı, Yakutistan ve Kafkasya arasındaki büyük alanlar Türkistan'ı oluşturduğundan aslında Orta Asya Türkistan'dır. Bölge Türk milletlerinden oluşmaktadır ve kültür, İslam dini ve medeniyetinin baskın olduğu bir kültürü yansıtmaktadır. Ekonomik olarak önceleri tarım ve hayvancılığa dayalı bir yapılanması varken, son dönemde doğalgaz, petrol ve kıymetli madenlerin keşfiyle ekonomik yapısı da değişmektedir. Bölgenin, göreceli olarak okur-yazarlığı daha yüksek olsa da, doğal kaynaklar bir yana bırakılırsa hala tarıma dayalı ve orta sınıfın olmadığı bir yapılaşma içinde bulunduğu görülecektir (Collins 2002:140). Kuşkusuz bu durum elitler ve marabalarından kurulu bir düzene imkân tanımaktadır.

Orta Asya'da Klanların Anlamı, Klan Toplumu ve Siyaseti

Türkiye'de genelde klan deyince, ABD'de zencilere çok çektiren beyaz üstünlüğü üzerine inşa edilen Ku Klux Klan örgütü akla gelir. Maryland devleti polislerinden birinin ifade ettiği gibi 'klan ayakkabınıza bulaşmış bir sakız gibidir, söküp atmanız zordur' (Sims, 1996: ix/Ateş, 2014:35). Zira klancılık bir taraftan gücü elinde tutma ve iktidar nimetlerine erişme, diğer yandan da rakip klanlara karşı kendini savunma mekanizması iken, diğer yandan da yasadışı eylemlerden dolayı en büyük sığınaktır. Öte yandan, temel yararları aynı kalmakla birlikte, coğrafi, ekonomik, dini ve kültürel, siyasal, tarihi ve etnik olarak benzerlikler taşıyan Orta Asya'da çok fazla görünür olmasa da, bölge iktidarlarının göbeğindeki bir kavram olarak klan ne anlama gelmektedir? *Türkistan şemsiyesi ve İslam'ın kavmiyetçiliği reddetmesi ve kan bağıını önemsememesine rağmen klanlar bu coğrafya da nasıl önemli hale gelmiştir?* soruları önem kazanmaktadır. *Politik gücün klanlara geçmesinde hangi olaylar etkin rol oynamıştır? Neden İslam adaleti ve hakkaniyetli Ulu Hakanlar sahneden çekilmiştir?*

Orta Asya sosyal, ekonomik ve siyasi hayatının temeli, rejim geçişlerine ilişkin çalışma yapanların ihmali ne rağmen, klanlar görülmektedir (Collins 2002:141). Hassan, (2007) kabile, aşiret, klan, geniş aile ayrımına gittiği Irak'ta 150 kabile ve 2.000'den fazla klandan söz ederken, klan ve kabileler için *ortak ataya ve kan bağına* atıfta bulunmaktadır. Aslında klan bir doğal sosyal örgüttür ve yasal kurumlardan farklıdır. Üyelik bağının merkezinde evlilik ve kan bağına dayalı kan ve sıhri hısımlığı olan klanlar (aşiretler) çok yoğun bir yatay ve dikey hısımlık ilişkisine dayalı iletişim ağı içerirler (Collins 2002:142). Bunlar haddizatında "kimlik" ve "organizasyonel" bağ içermektedir (Humphrey ve Sneath, 1999:26-7/Collins, 2006:17). Ayrıca kan bağı klan/aşiret yapılanmasının yerleşik ve yeni yerleşen göçebeler arasında dikkate değer farklılıkları ortaya konarak Türkmen, Kırgız ve Kazaklardan yeni yerleşik hayata geçen göçerlerin nesep ve kana dayalı klan ve aşiret geleneğinin bulunduğu, sadece Özbek Loqay ve Kongrat'ların benzer yapı gösterdiği ama yerleşik olan Tacik ve Özbek toplumunun aşiret geçmişlerini hatırlamadığı ya da böyle bir geçmişe sahip olmadığı belirtilmektedir (Kılavuz, 2009:324). Klanlar özellikle yarı-endüstriyel bir toplum olan Orta Asya da köklerini, hısımlık temelindeki kurallara dayalı bir kültür ve karşılıklı rasyonel bir güvenden

alırlar ve eşitlikçi bu toplumda üyelerin elit ve marabaları aynı statüdedir (Collins 2002:142). Klanlar, genelde gayri resmi kurumlardır ve asli akrabalık ve kurgusal akrabalık kimliklerine dayanan bireysel ilişkiler ağı içermektedir (Shryrock, 1997:138/Collins, 2006:17). Siyaset Bilimi literatüründe klan, gayri resmi bir kuruluş olarak tanımlanır ve onu oluşturan bireylerin yakın ve uzak akrabalık ve kurgusal akrabalık kimlikleri ile bağlantılı bir ağ oluşturmasından yapılır (Minbaeva ve Muratbekova-Touron, 2013). Barfield (2000:62) klanı tanımlarken teorik bir ataya dayalı tek bir soya dayanan gruptan söz eder ve bunun genelde tam olarak hatırlanmadığından ve hatta tamamen bir mit olabileceğini vurgular ama yine de "klan" tanımında gerçek ya da farz edilen bir kan bağı bulunmaktadır (Kılavuz, 2009:323). Klanlar öncelikle etnik altı kategoride yer alır ve kritik rabitası, her ne kadar etnik gruplar da klanlar gibi kimlik algısı sağlıyor olsa da, dil ve kültür değildir, klientalizme indirgenemez, temel özelliği bölgesellik değildir, Rus ya da Ukrayna tipi oligarşiden ve Rus tipi mafya yönetiminden farklı görülmektedir (Collins 2002:143). Gerçek ya da farazi "akrabalık bağı", tarihi olarak aşiret toplumundan ve bu bölgedeki toplumun ayırt edici özelliğini oluşturan "geniş aile yapısından" kaynaklanmaktadır (Collins, 2006:17). Hassan (2007:2) Irak'ta kuzen evliliklerini, kadının dışardan evlenmesi durumunda klan dışında kalarak klan faydalarından ayrı kalması ihtimaline bağlamaktadır. Arap klanlarından farklı olarak Orta Asya klanlarında kadın daha etkindir. Klanlar sınıf sınırlarını aşmaktadır ve seçkin üyeler yanında daha fakir olan hısımlık ve akrabaları, yakın arkadaşları, kadınları, gençleri ve çocukları da içeren geniş bir ağı içermektedir (Collins, 2006:18). İç ilişkileri her klan için ayrı işlese de, aşiret ve klanların konfederasyonu bir üst birlik oluşturabilmektedir (Hassan, 2007:3). Bu konfederasyonlar düzen kurma da ekili olduğu gibi düzen bozmada da işlevseldir. Örneğin Türkmenistan'da yerel bürokrasi-lerin birleşip güçlenmesi ve ulusal düzeyde Ahal-Tekke aşiret hegemonyasının yükselişi, aslında potansiyel olarak düzen bozucu bir yönelimdi, zira tarihi olarak farklı Türkmen aşiretleri arasında derin bölünmeler vardı (Kunysz, 2012:12). Bu bölünmeler ülkelerin dış güçlere açık hale gelmesinde elverişli bir ortam sunmaktadır. Seçkin klan liderlerinin güç yönelimli siyasetleri, öneriye açık olduğu kadar eleştiriye de kapalıdır. Kuşkusuz şeffaf olmayan oligarşik seçkinler klanın alt üyeleri tarafından denetlenemeyecektir (Collins, 2006:11).

Orta Asya'da klanların büyüklüğü değişiklik göstermekle birlikte 2.000-20.000 arasında bireye sahip oldukları belirtilmektedir (Collins, 2006:18). ABD'deki klan örgütünün ise tam olarak üye sayısı çokluğu nedeniyle belirlenemez ama elit ve aşırı ırkçı, dar çemberi 4-5 kişiden oluşan Klan, 'Klana dahil olmayan kişi'yi düşman olarak algılar (Sims 1996:292-3/Ateş, 2014:25). Hassan (2007) Irak'ta birkaç bin ve birkaç milyon büyüklüğündeki daha büyük klan ve kabilelerden bahseder. Türkistan coğrafyasında veriler 2.000 ile 20.000 kişilik üyelere sahip bu klanların göçer dönemindeki aşiretlerden çok daha küçük olduğunu göstermektedir ama siyasi olarak evlilikler bu iletişim ağını çok daha geliştirmektedir (Collins 2002:142).

Devlette bir grubun etkinliğinin artması klan hegemonyasına neden olabilir ancak klan yönetimi etnik, klientalist (çıkarcı birlikteliği), bölgesel ve mafya siyasetinden ayırt edilmelidir. (Collins 2002:143). Elitler bazen bölgesel olarak konuşulabilir. Örneğin Kırgızistan'da Lale devrimi sonrası en büyük elit tanımlaması kuzey ve güney üzerinden yapılmaktaydı (Ryabkov 2008:301). Bölgesel elitler genelde etnisite, aşiret ve mezhep gibi nedenlere dayanan toplumsal temellere sahiptir.

Afganistan'daki klan kimliği ve Orta Asya'daki klan kimliği birbirinden bir biçimde farklıdır zira Sovyet rejimi büyük kavim gruplarını küçük klan (aşiret) gruplarına parçalamış ve göçebe aşiretleri de yerleşik tarım işçileri haline getirmiştir (Collins 2002:141-2). Afganistan'da bulunan Hazaralar her iki açıdan da homojendir. Afganistan örneği göstermiştir ki, klana dayalı siyaset daha çok devlet kaynaklarına ulaşmak için bir rekabettir (Collins 2002:142).

Klana Dayalı Toplum ve Siyasal Elitler

Türkistan coğrafyasında klan iktidara ulaşma, iktidarı sürdürme ve kaynakları kontrol altına alma aracı olduğu gibi rakiplerle baş etmenin de en etkili yolu olarak görülmektedir. Klan'a benzer olan Özbekler'deki "urug" ve "evlad" ve Tacikler'deki "evlad" tanımları gerçek veya farz edilen geniş bir aileye atıfta bulunmaktadır (Kılavuz, 2009:324). Hassan (2007) Irak'ta "khams" ya da "geniş aile" ile benzer akrabalığa işaret eder. Klan ve göçerlik arasında doğrudan bir ilişkiden söz edilemez. Bölge de 20. Yüzyıla kadar kan bağı ve akrabalık-hısımlık bağları ile şehirde "mahalle", kırsalda "kışlak" ve göçerde "ağul" etrafında etkili bir ağ yapılanması oluşturulduğu (Collins, 2006:19)

görülmektedir. Akrabalık bağı bir bölünme ve ilişkiler vurgulanarak klanın Tacikistan ve Özbekistan için varlığı kabul edilmekte ama bunun tek neden olmadığı söylenmektedir (Kılavuz, 2009:324). Collins ise, (2006:19) yerleşik Özbek ve Tacik, göçebe Türkmen, Kazak ve Kırgız ayrımını çok yüzeysel bulmaktadır. Örneğin Tacikistan ve Özbekistan da klana ve bölgeselliğe dayalı bağlılıklar her ne kadar bu ağların oluşumunda önemliyse de sadece bu faktörlerden söz edilemez ve bunun da ötesinde klan kullanımı yanıltıcı olarak görülmektedir (Kılavuz, 2009:323). Collins, (2006:19) belli bir bölge ve insan grubuna atfen 1920'lere kadar Türkmen, Kazak ve Kırgızlar dağ ve stepelerde klan ve aşiretler olarak göçer kalırken Rusya kolonisi olana kadar Özbek ve Tacikler'in şehir tairleri ve yerleşik çiftçiler olarak yaşadığından bahisle bir tespitte bulunur: Taciklerden göçer ve yarı göçer olanlar tipik Türk insanlarından oluşan gruplar kadar geniş klan ve aşiret hayatına sahip değillerdi ve zaten Sovyetler yıkıldığında Tacikistan başkenti Duşanbe %60 oranında Rus halkı ile dolmuştu. Buradan hareketle klanların doğrudan ve her zaman aşiretlerle ilişkisi bulunmadığı vurgulanmaktadır.

Schatz (2004) Kazakistan ve Collins (2006:17) Orta Asya odaklı çalışmalarında akrabalığın klanın en temel özelliğini oluşturduğunu vurgular. Klanlar, aşiret, nesep temelli, kana dayalı oluşumlardır ve aidiyet içerir ve politik oluşumlar da bu klanlar üzerine kuruludur (Kılavuz, 2009:324). Her ülkedeki siyasi dinamik, Batı da farz edildiği gibi başkan ve parlamento arasında değil, belirli bir grup politikacıyı denetim altında tutan klanlar, elitler ve kodamanlardır. İleri demokratik normlar için herhangi bir adım bu gerçeğin tanınması üzerine inşa edilebilir (Starr 2006:4). Seçkinler seviyesinde bu ağlar daha çok içinde kan ya da bölge bağı bulunabilen ya da bulunmayabilen patron-çalışan ilişkisini temsil etmekte iken sıradan insanlar arasında bu ilişkiler daha çok yerellik, akrabalık ve/veya patron ilişkileri çerçevesinde şekillenmektedir (Kılavuz, 2009:323). Örneğin Kazakistan'da başkanın iç daire ve dış dairesinde bulunan ve biri diğerinden tamamen bağımsız ve izole edilmiş olmayan iki ayrı bloktan oluşan grup bileşimleri yer almaktadır. Bunlar birbirleriyle ortaklık kurabilmekte, birbirleri ile yarışmakta ve çatışmaktadır (Satpaev, 2007:290). Kazakistan'da bulunan 11 klan başkanlık için yarışır ve güçlü grupların birbirini dengelemesiyle en zayıf halka en güçlü konum olan başkanlık koltuğuna oturur ve buradan hiç kalkmaz: Nur Sultan Nazarbayev. Tüm bölgede olduğu gibi, örneğin Tacikistan

ve Özbekistan'da bu ağlar, içinde patron-çalışan, eğitim, iş, arkadaşlık ve aile gibi bir çok bağın olduğu farklı bağılıklardan yararlanabilmektedir (Kılavuz, 2009:323).

Kazakistan elitleri kapalı ve genel nüfustan uzaktır, keskin bir hiyerarşi vardır ve kişisel bağılılık ve kan bağı profesyonelliğin üzerinde itibar görür, yönetici elit tek değildir, koalisyonlar yaparlar, devlet ve sosyal gelişme temel amaçları değildir ve son olarak herhangi bir seçkin grubun tek garantisi başkandır (Satpaev, 2007:290). Varlığı sürdürme, diğer klanlarla baş etme ve politika yoluyla güç elde ederek kaynakları kontrol etme klanların temel işlevi olarak yorumlanabilir. Burada iç içe bir yapılanma bulunur: Birinci grupta başkanın ailesi bulunmakta ve üç ayrı gruba ayrılmaktadır. Ayrıca 4 ayrı aile ve teknokrat ve profesyoneller ile üst düzey yöneticiler ve görevliler bulunmaktadır. Uzak dairede ise ulusal seviyedeki işadamları seçkinler ve merkezi idare ile tutumu yüzünden henüz semirememiş olan bölgesel seçkinlerden oluşan bir birleşim yer almaktadır (Satpaev, 2007:291-6).

Klan Siyaseti ve Elementleri

Orta Asya toplumu çalışan araştırmacılar arasındaki en büyük tartışmalardan biri bölgedeki sosyal ve politik ağın yapısıdır ve bu ağların klanlar, bölgeselcilik ve kişisel ağlar çerçevesinde tanımlanıp tanımlanamayacağı hala çözülmemiş bir konudur (Kılavuz, 2009:323). Yine de Karzai hükümetinin Afganistan'daki deneyimi, dünyanın bu bölgesinde klanların önemini aydınlatmış ve sadece yasal kurumlara odaklanmanın hikayenin bir çoğunu gözden kaçırmak anlamına geldiğini göstermiştir (Collins 2002:141). Kırgızistan da, Afganistan'dakine benzer Güney-Kuzey bölünmesi seçkinlerin politikalarına bir karşı koymadır ve aslında ne bölgesel ve ulusal seçkinlerin güç kavgalarının bir kopyası ne de etnik farklılıkların bir sonucu olarak görülmektedir (Ryabkov 2008:313). Ancak bu görüş açıklanmaya muhtaçtır. Her iki ülke de de etnik yönelimli klanların önemli bir yeri bulunmaktadır ve bu ilişkiler meclisi çalışamaz duruma, başkanı da ulaşılması gereken tek güç konumuna getirmektedir. Bu nedenle asıl sorun ve politik sahne, otoriter başkanlarla beceriksiz meclis arasında değil, Batılı analistlerce yanıltıcı bir biçimde "klan" diye de adlandırılan büyük güç simsarları ve onların kontrolündeki iletişim ağı arasındadır (Starr 2006:6-7). Orta Asya'da ne tamamen klana dayalı ne de saf bölgesellik içinde bulunan bu ağların, fevkalade girift ve karmaşık olduğu (Kılavuz, 2009:323) söylenebilir.

Siyasi en büyük sorun, başkanın durumu kontrol altında tutma kabiliyeti de dahil, birbiriyle yarışan etkili baskı grubu olan siyasi elitlerin güç dağılımında yatmaktadır (Satpaev, 2007:287). Bu gruplar varlıklarından şüphe götürmeyecek kadar hayatın içindedirler. Ancak, aslında dışarıdan görülmezler ve kanıtlanmıştır ki sizi hayal kırıklığına uğratacak kadar da ele geçirilmeleri zordur (Starr 2006:7). Bunun nedeni ise yapılanmaların yazılı olmaması ya da anayasal düzen içinde yer almamalarından kaynaklanır. Kazakistan elitlerinde olduğu gibi, elitler tekel durumunda değildir ve bunlar gruplara, alt gruplara ve önemli şahsiyetlere ayrılmaktadır ve etkileri başkana yakınlıkları oranındadır (Satpaev, 2007:288). Gulette (2007) her ne kadar bölgecilik ve buna bağlı klan ve aşiret yapılanmasının politik yaşamdaki etkisi konusunda tartışmalar bulunsa da, Kırgızistan denince kuzey-güney ekseninde seçkinlerin koalisyonundan³ söz edilmesi gerektiğini belirtir (Ryabkov 2008:301). Neopatrimonyal bir otoriterlik eski Sovyet Orta Asya'sında olduğu gibi Türkmenistan'ın da yönetimine hakim olmaktadır ve bölgecilik bu kana dayalı yönetimde önemli bir yer tutmaktadır (Kunysz, 2012:1). Görüldüğü gibi klan siyaseti bazen bölgelere ayrılabilir: Kırgızistan politikası incelenirken yazın da kuzey-güney bölünmesi üzerinden seçkinler ve onların kontrol ettiği kurumlar aydınlatılmakta ve açıklanmaktadır. Çünkü bu bölünmeye dayalı seçkin politikası tüm siyaset alanını doldurmaktadır (Ryabkov 2008:301). Öte yandan bu şekilde oluşan kimlikler arası ilişkiler bölgesel dayanışma ve işbirliğinden çok aralarındaki rekabet ve düşmanlık ile karakterize olurdu (Musaoğlu, 2009:263). Denize düşen yılana sarılmaya her an hazırdır.

Klanlar ve Tarihi Alt Yapı

Klanların işlevleri kadar nasıl oluştuğu, hangi durumlarda ortaya çıktıkları ya da gizlendikleri de önemlidir. Tarihi alt yapı kurcalandığında, klanların iç olaylar kadar dış gelişmeler ve güç odaklarıyla da yakın ilgisi kurulabilir. Zira ümmet yapılanması ya da ulus yapılanması gibi merkezi otoriteyi gerektiren

3 Koalisyonun sosyolojik alt yapısı önemlidir. Kırgızistan'da bulunan kuzeylilerin yarısı kentli ve yarısı köylü iken, güneylilerin dörtte üçü kırsal, dörtte biri şehirlidir. Kuzey elitleri içinde Rus nüfus önemli bir yere sahiptir. Kırgız etnisitesi ülkenin kuzeyinde %73.6'iken, yüzde 16.7'lik Rus nüfus bulunmaktadır. Güneyde ise Kırgızlar %63.2, Özbekler ise %33.2'yi bulmuştur. Kuzeyde Özbekler, güneyde ise Ruslar ihmal edilebilir durumdadır (Ryabkov 2008:306-7).

yapılanmaların güçlü olduğu dönemlerde klanlar bu kadar görünür olamaz. Bu temeldeki merkezi otoriteler zayıfladığında ise, tıpkı Anadolu Beyliklerinin güçlü merkezi otorite olan Selçuklu İmparatorluğunun zayıflamasıyla ortaya çıkması gibi derhal siyasi ve toplumsal arenada görünür olabilmektedirler. Rus ve İngiliz koloni dönemleri Türkistan coğrafyasında klanların görünür olmasını kolaylaştırdığı gibi bizzat bu ülkelerin elinden de beslendikleri söylenebilir. Kılıçbeyleroglu (2010:28) Kazan Üniversitesi profesörü İlminskiy'nin, Çağatayca yerine Rusça, Arap alfabesi yerine Kiril Alfabesi ve Orta Asya Türkleri ile Osmanlı Türklerinin irtibatını kesme temelinde gelişen ve Türk boyları arasındaki küçük farklardan yeni uluslar çıkarma stratejisine ve bunu "Milletler Politikası" olarak uygulayan Stalin dönemine dikkat çekmektedir.

Orta Asya'da Rus ve İngiliz Kolonileri Dönemi

Victoria dönemi İngiltere ve Çar Rusya'sı, Orta Asya'nın yalnız geçitleri ve çöllerinde başlangıçta 2.000 mil birbirinden uzak iken, sonunda birbirlerine sadece 20 mil uzaklıkta (Hindistan sınırı) bir mesafeye indikleri "*Büyük Oyunu*" başlatırlar (Hopkirk, 2006). 1990'larda 130 yıldır bu bölge Rusya'nın ya da Sovyet'lerin kolonisi durumundaydı (Collins, 2006:2). Aslında ilk tehlike çanları, Kuzey Batı'dan Çinlilerin Mançu önderliğinde Doğu Türkistan'ı 1757'de işgal etmesi ile bu Müslüman Türk ülkesine "Yeni Sömürge"- "New Dominion" manasına gelen Sinkiang adını vermeleriyle (Saray:1997) yüksek perdeden çalma başlamıştır. İkinci olarak, Orta Asya Bölgesinin "*böl, parçala, dengele, yönet*" diplomasisinin son yıllardaki en iyi sahibi olan Büyük Britanya'nın 1839 yılında Bolan Geçidinden Kabil'e ulaşması ve "*Büyük Oyun*" çerçevesinde Türkmenistan'ı işgal ederek "*sıcak denizlere doğru yelken açma*" hevesindeki Rusya ile Afganistan'ı paylaşması Türkistan üzerine inen karanlık zamanın ikinci başlangıcıdır. Bazı araştırmacılar, bu farklılaşmanın sadece Sovyetlerin "böl yönet" politikalarına bağlı olmadığını Sovyet-öncesi kimliklerle de ilgili olduğunu öne sürmektedirler (Musaoğlu, 2009:263). Bunların görüşlerine göre, devlet güdümlü kitlesel sosyal mühendislik ürünü olan ve etnik-dilsel sınırlar temelinde kurulan beş Orta Asya sosyalist cumhuriyeti, Sovyet dönemi öncesinde klan konfederasyonu biçiminde örgütlenmiş " tarihsel ulus-devlet temeli olmayan tamamen yeni oluşumlardı" ve proto-nasyonal kimlikleri etnik, dinsel ve dilsel temellere değil, klan ve bölgeselcilik temelinde tanımlanmaktaydı (Akiner, 2002/Musaoğlu, 2009:263).

Sovyet Koloni Siteminin çelişkili bir sonucu da, yerel güç odaklarını ve klan liderlerini vatandaş lideri ve hatta ulusal lider haline getirmesidir. Bu yerel güç odakları biri diğeriyle mahalli olarak çatışma içinde olabilirler ancak bunlar kendi cumhuriyetlerini Moskovadan korumak için ortak bir menfaate sahiptirler (Starr 2006:8). Ancak, iktidarı ve kaynakları elde tutma güdüsü çoğu zaman bu ortak menfaatin önüne geçtiğinden, dış güçlerin çok kısıtlı bir gücü ile içerdeki denge oluşuvermektedir. Aslında koloni devletlerin elde ettikleri ile kullandıkları güç birbiri ile çok orantısızdır. Ancak içerdeki güçlerin birbiri ile dengelenmesi küçük (ve gerektiğinde büyüyecek) bir gücün asıl yöneten haline gelmesini sağlamaktadır.

Oluşturduğu büyük güçlerin tesirinde, büyük zaferlere büyük birlikteliklerle ulaşabilen bölge, bu kez bu iki büyük gücün tesirinde büyük bir ayrışma içine girmeye başlamıştır. Zira Çar Nikola'nın dediği gibi "emperyalizm bayrağı bir defa dalgalanmaya başladı mı asla aşağı indirilmemelidir" (Hopkirk 2006:295). Bunun için kabile ve aşiret yönetimlerinin etkin kılındığı klanizm, küçük derebeyleri ile büyük güçlere direnemeyecek en iyi yapılanma olarak görülür. İçerdeki güç değişimleri artık bu büyük güçlerden birinin küçük güçleri ile yapılabilecektir.

Orta Asya'da Sovyet Döneminin Başlaması ve Stalinizm

Cengizhan ya da Timur'un otoriter liderliğinde birleşebilen Müslüman ve Türk Orta Asya kavim ve aşiretleri açısından bakıldığında, Hopkirk'ün (2006:xix) "*Kafkasya ve Türkistan'ın en karanlık günleri*" olarak tanımladığı Stalin zamanını etnik, dini ve kültürel açıdan "*Büyük Ayrışma*" olarak tanımlamak mümkündür. Türk Ulusunda yapay farklılıklar oluşturma, çatışma ve sürtüşmeye açık coğrafi sınırlar belirleme ve dil ve alfabe farklılığı vizyonuna dayanan "Milletler Politikası", Stalin dönemi asimilasyon ve ayrıştırmanın başarıya ulaşmasındaki en etkin ayrıştırma aygıtı (Kılıçbeyleroglu 2010:29).

İran kaynaklarında tarihi ve coğrafi olarak "*Tirbendi Türkistan*" olarak adlandırılan Herat, Gazne, Keşmir hattındaki sıra dağlar, "Hindi Kuş'a" çevrilirken kuzeyinde kalan bölgenin "Büyük Türkistan" tanımlanması da erozyona uğratılmıştır. Sovyet yönetiminin ağır ve yok edici eli, (Gürcü kökenli) Stalin'in İslam'la savaşı ve Fergana Katliamı ve Kruşçev'in felaket bakir alan ve pamuk programı ile derinden hissedilmiş

tir (Collins, 2006:xi). Oysa ki, 1917 ile gelen Lenin Bolşevizm'i kendi kaderini tayin ve özgürleşme ile Orta Asya Müslüman halklarını cezbederek meşruiyet ararken, Stalin'in uluslaştırma, sekülerleştirme, Sovyetleştirme/Ruslaştırma ve etnik ve demografik mühendislikle yeni siyasal sınırlar çizilmesi güce dayalı bir meşruiyeti dayatmaktaydı. 1900'lerin başı ve sonu Bolşevikliğin başı ve sonudur ve bu Lenin ile başlayan "Sovyet Ulusu" oluşturma modernizasyon dayatmasıyla bu tür kimliklerin tamamen yok edildiği bir dönemdir (Collins 2002:143). Uygulama da Rusça'yı tek resmi dil ilan eden Sovyetler eşit diller olarak gösterdiği Orta Asya dillerini Arap Alfabesinden Latin (1930) ve Kril (1940) Alfabesine geçirerek bu durumu kuvvetlendirdi (Musaoğlu, 2009:264). Kuşkusuz Rusya'nın tarihi böl yönet politikası, Orta Asya'nın tarihi İslam ve Türkistan şemsiyesinin altından çıkarılması ve daha alt şemsiyeler altına alınması 5 Aralık 1936 tarihli SSCB anayasasında Türkistan'ın beş parçaya bölünmesi (Sapmaz 2008) ile Anayasal seviyeye çıkarılmıştır.

Aslında sadece Türk ve Türkistan tanımları değil, daha alt gruplar bile bu dönemde değirmenden geçirilmiştir. Öyle ki 1920'lerin sonunda Sovyet güç ve ideolojisine tehdit olarak algılanan bu küçük klanlar bile Moskova tarafından "modern öncesi" damgalanarak toplumda itibar kaybına uğratılmakta ve yer altına itilmektedir (Collins 2002:142). Sovyet milliyetler politikasının temelini oluşturan dil politikaları, kapsadıkları alan ve ideoloji bağlantısı nedeniyle Sovyet iktidarının en iddialı toplumsal mühendislik projesi olmuştur (Musaoğlu, 2009:263). Yine de, 1920'li ve 1930'lu yıllarda kollektivizm ve Sovyet Ulusçuluğu siyasaları, göçebe çobanları yerleşik Sovyet tebaası haline getirirken, Kırgız, Türkmen ve Kazak gibi eski etnik kimlikleri de daha geniş ve yeni Sovyet kimliğine dönüştürmek için bastırmış ama (bu süreçte sadece) klanlar uyum sağlamış ve hayatta kalmıştır (Collins 2002:144). Rusya'nın bu yıllarda Orta Asya Bölgesinde bulunan yerel-bölgesel tabanlı siyasal yapıları sindirmeye çalışması, sonradan Stalin'in ölümüne müteakip başlayan daha az baskıcı dönemde, Moskova, yerel güç odaklarına Komünist Partinin bütün Cumhuriyetlerden taleplerini karşılayan üretimi paylaştıkları ve sosyal kontrolü sağladıkları sürece özgür bir yönetim kurmalarına izin vermesiyle (Starr 2006:8) klanların uyumu ve işbirliği genişlemiştir. Böylece komünist toplum yaratma sürecinde ara aşama olarak ulus ve ulusal kimliklerin geliştirilmesi ve son aşamada ortadan kaldırılması amacıyla Sovyet

iktidarları ulaşamamışlardır (Musaoğlu, 2009:263). Sovyet dönemi açık ara informal ağlara homojenlik getirmesine rağmen (Collins, 2006:19), komünist parti sıklıkla söz verdiği ekonomik ve sosyal metayı sağlamakta başarısız kalmış ve sahte Sovyet kimliği Orta Asya da sathi bir kök salabilmiştir (Collins 2002:143). İçerdeki dengeler üzerine bina edilen büyük devletlerin küçük gücü olağanüstü sonuçlar doğurmaya bu klanlar üzerinden ulaşmıştır.

Orta Asya Stalin Sonrası Sovyet Dönemi

Ruslar Sovyet döneminde İslamiyet'i sadece Afganistan'da değil tüm Orta Asya'da en büyük düşman olarak gördüler. Örneğin Ruslar çok İslami olduğu gerekçesiyle Tacikistan ve Afganistan'da Taciklere hep şüpheyle yaklaştı (Collins 2002:144). Zira İslam sadece dengeleme ile ülkeyi dışa açık hale getiren klanları etkisizleştirmekle büyük güçlerin küçük güçlerini etkisiz hale getirmekle kalmıyor, aynı zamanda sunduğu büyük şemsiye ile Türkistan halklarını önemli bir rakip haline getirme potansiyelini içinde barındırıyordu. Rus kolonizmi klanları sadece bir şekilde tasfiye etmeyi düşündü: Yerini İslam'a dayalı bir birleşmenin (federasyonun) yer almayacağı ve önemli mevkilerin Ruslar tarafından paylaşıldığı bir yapı kurma gücüne ulaştığı aşamada. Bu başarısızlığında ise en azından klanların bir kısmı, rakip klanların ittifakında olan Rusya'ya karşı olacaktır. Nitekim 1984 ve 1988 döneminde Moskova, Özbekistan ve Kırgızistan'da geniş bir klan tasfiyesi yaptı, Gorbaçov, Orta Asya da önemli mevkilere Rus etnik kimliklerini yerleştirdi ve 30.000 Orta Asya liderini hapsedi (Collins 2002:144). Ancak, yine de yerel elitlerle birlikte çalışmaları gerekiyordu, zira bu insanlar meşru yönetimi ele aldılar çünkü yerel güç odakları onları destekliyordu (Starr 2006:8). Bugün Kırgızistan politikasını yönlendiren ve kuzey-güney elitleri karşıtlığı Roy (2000) tarafından Sovyet döneminde inşa edilen bir karşıtlık olarak tanımlanmaktadır (Ryabkov 2008:302). Bu otoriter sistemler, aslında Kruşçev ve Breznev'in desteği altında yeşerdi ve 30 yıl sürdü (Starr 2006:8). Kırgızistan da güney zorunlu olarak başkanı desteklerken, kuzey muhalefetin yanında yer almaktadır ama bu Ryabkov tarafından (2008:308) kentleşme ve etnik ayrışmaya bağlanmamakta ama rekabet halindeki seçkinlere bağlılıkla da irtibatlandırılmaktadır. Peki o zaman güneydekiler kuzeydekilere göre neden verilen hizmetlerden, hükümetin yönü ve demokrasiden daha memnun ve kuzey ise hoşnutsuzdur (Ryabkov 2008:308)? Oysa Ryabkov (2008:308) Rusların ve kentlilerin çok karamsar oldu-

ğunu da belirtmekte ve bunu coğrafi olarak kuzeyde ya da güneyde kalmakla tanımlamaktadır. 1980'li yıllarda Gorbaçov'un yükselişi, tüm bu düzenlemelere kesin bir son getirdi. Yolsuzlukla mücadele ve Sovyet normlarının onarımı altında, Gorbaçov, devrimi hayata geçirdi (Critchlow, 1991:43/Starr 2006:9). Ancak, Gorbaçov bu ülkelerde Moskova'nın sadık hizmetkarı olarak görülüyordu ve yerel tatminsizliğin yayılmasıyla bu yeni döneme ilk başkaldırı 1986 yılında Almatı'da baş gösterdi (Starr 2006:9).

Orta Asya 1990-1991 Dönüşümü

Komünizmin 1991 yılında ani yıkılışı ve Sovyet İmparatorluğunun dağılmasıyla bir gecede Orta Asya'da beş yeni devlet ortaya çıktı (Hopkirk 2006:xiii). Manidardır ki, 1982-1986 yılları arasında bu beş Orta Asya ülkesinin liderleri ölüm, emeklilik ya da görevden uzaklaştırma gibi nedenlerle sahneden yok olmuşlardı (Starr 2006:9). Buna, Sovyet Rusya'yı işgallerine son vererek dize getiren Afganistan da dahil edildiğinde Kafkasya Bölgesi dışında altı Orta Asya Devletinden söz edebiliriz. Böylece, ortak bir geçmişe sahip olmalarına karşın Sovyet döneminde uygulanan ayrı ulus yaratma amaçlı milliyetler politikalarının sonucunda birbirinden farklılaşmaları bağımsızlık süreçlerinde de artarak devam etmiştir (Musaoğlu, 2009:263). Öte yandan, Sovyet sonrası dönemde (sözde) demokratik partilerin komünist partilerin yerini almaya başlaması ile paralel bir biçimde Marksist-Leninist partilerin yerini de tüketim ve İslam ideolojisi almaya başladı (Collins, 2006:xii). Sovyet Rusya'nın benzer koşullara sahip Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan beş Orta Asya ülkesinde göreceli olarak homojen bir sistem uygulamasına rağmen, ülkeler 1990'ların başında birbirinden ayrı üç ayrı yöre izlemişlerdir (Collins 2002:138): Kırgızistan demokrasi deneyimi yaşarken, Tacikistan devlet kurmayı başaramayarak iç savaşa girmiş, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan yeni bir çeşit otoriterliğe kaymıştır. Sovyet rejiminin savaş halinde olduğu Afganistan ise aynı yıllarda aşiretler ve klanlar arasındaki iç savaş sonucu, bunlara bir tepki olarak ortaya çıkan Taliban rejimine teslim olurken, Tacikistan ile benzer bir kanlı iç savaş yoluna girmiştir. Özellikle Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın tamamı aynı coğrafya da ve aynı koşullarda yola koyuldular. Bu Sovyet dönemi öncesine kadar uzanan derin tarihi bağlara sahip klan ve aşiret bölünmeleri, Asya-Müslüman kültürü ve dini iklimi, 70 yıllık baskıcı Sovyet Kuralları, komünizm tarafından dayatılan siyasi kurumlar, Türk-Pers ve Rus etnik grup milliyet-

çiliklerinden gelen bölünmeler, doğal kaynakların sömürüsü temelinde gelişen ekonomik adaletsizlik gibi hususları içermekteydi (Collins 2002:138). Weber'in patrimonyal hükümetinin Bağımsız Türkmenistan'da ilk kullanımı, yine Weber'in tanımıyla (1978:232) bu yönetimin en aşırı biçimi olan ve bireysel yöneticiye kişisel bağlılık üzerine kurulu olan Sultanizm, Niyazov (Türkmenbaşı) döneminde gerçekleşmiştir (Kunysz, 2012:1). Aliyev'ler dönemi de entelektüel kapasitesi yüksek olan Azerbaycan için farklı bir sonuç vermemiştir.

Orta Asya 1991-1995 Dönüşümü

20. Yüzyılın son büyük ikramiyesinin Orta Asya'da (Türkistan) yattığı bir sır değildir. Bu, muhteşem gaz ve petrol rezervleri, altın, gümüş, bakır, çinko, kurşun ve demir cevheri gibi zengin stokları içermekte, çok önemli petrol boru hatlarından söz etmeye gerek bile bulunmamakta ve yabancı devletlerin ve çok uluslu şirketlerin rekabet ederek nüfuz savaşı verdiği "Yeni Büyük Oyun" un oynandığı bir alana dönüşmektedir (Hopkirk 2006:xvi). Satpaev (2007:284), Sovyet-sonrası 1991-1995 arası dönemini, bir tür Batı-öncesi demokratik romantizmi olarak yorumlar. O'na göre, emir-komutaya dayalı eski Sovyet yönetim sisteminin temel öğeleri korunmakta, genel nüfus içinde siyasi aktiviteler istisna olarak kalmaktadır. Başlangıçtan itibaren başkanlığın güçleri artarken, devletin yasama güçleri ters orantılı bir biçimde azalan bir etkiye sahiptir. Bu dönem sosyo-ekonomik ve siyasi gelişme için optimal model arayışlarının başladığı bir dönemdir.

Bu çerçevede, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazandığı 1992 yılının hemen akabinde Batılı ülkeler, bu ülkelerin yeni parlamentolarını, partilerini, yasalarını ve mahkemelerini geliştirmeye odaklandılar. Ancak yavaş yavaş açık hale geldi ki, (parlamente sistemine aykırı bir biçimde) "başkanlık" sistemi otoriter güçlere başkaldıran güçlü bireylere kapılarını açan her yerde benimsendi. Bunlar büyük ölçüde farklı kültürlerden gelmesine rağmen (Türkler-Perslilere; göçebeler-yerleşikler-dağlılara karşı), Akayev, Aliyev, Kerimov, Nazarbayev, Niyazov ve Rahmanov gibi başkanların tamamı benzer bir yönde kavramışlardır ve parlamento ve siyasi partilere zarar vermişlerdir (Starr 2006:6).

1991-1994 arası devlet malının eski Sovyet yöneticileri arasında yeniden dağıtımı ve yolsuzluğun tavandan tabana da yayıldığı bir geçiş dönemidir. 2001

yılına kadar iş dünyası seçkinleri politik arenaya girer ve eski seçkinlerle yenileri arasında ayrılık ve çatışmanın ilk sinyalleri ortaya çıkar ve siyasi elit oluşur (Satpaev, 2007:288-9).

Buna karşın Kırgız örneği ülkede ve bölgenin herhangi bir yerinde elitler tarafından konumlanan ittifaklarla demokrasiye yönelebileceği konusunda bir umut vaat etmekteydi (Collins 2002:138). Kırgızistan 1993 Anayasası ile Batı tarafından tanındı ve bölgedeki Rusya'nın arkaladığı otoriterlik denizinin içinde bir demokrasi adası olarak algılandı (Collins, 2006:4-5). Ancak her ülkede klan ve yerel güç çıkarları keskin bir biçimde değişmektedir. Sovyet yönetiminde bu birbirinden farklı çıkarların dengelenmesi Politbüroya düşer ve kapalı kapılar ardında belirlenirdi. Bunu başarmak için güçlü yerel liderler olan Özbekistan'da Raşidov, Kırgızistan'da Usubaliyev, Kazakistan'da Kunaev, Azerbaycan'da Aliyev, Türkmenistan'da Gapurov ve Tacikistan'da Rasulov'a arka çıkıldı (Starr 2006:8).

Batının Kırgız adasına bakışı şuydu: "Eğer Çin sınırında konuşlanan Müslüman bir yer ve aklıyla mücadele eden bir halktan müteşekkil Kırgızistan demokrasiye hareketine geçirebilirse, önkoşulcu teoristler ve onların kuşularına yer bırakmayacak bir biçimde diğer herhangi bir ülke de bunu gerçekleştirebilirdi." Bu nedenle Akayev Sovyet çöküşünden önce siyasi ve ekonomik liberalizasyona başladı ve demokratikleşme adımları attı (Collins 2002:138-9). Kuskusuz bu Batı dünyasının desteklediği bir rüyaydı.

Orta Asya 1995-2004 Dönüşümü

1995-1999 arası devlet gücünün kesin adlandırma dönemidir ve ana karakteristiği, genişleyen başkanlık gücünün anayasal kutsallığa kavuşturulması olarak görülmektedir. Etkili baskı grupları arasında güç dengesini koruyucu nihai mekanizma oluşturulmaktadır (Satpaev, 2007:284). 20 yılı aşkındır süren Aliyev'ler dönemi de rejim değişimlerinin elit yönü hakkında önemli veriler sunmaktadır. 1994 -2003 Ağustos tarihleri arasında Babası devlet başkanı iken, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin başkan yardımcılığını yapan şimdiki lider İlham Aliyev ise siyasal elitlerin ekonomik elitlerle nasıl atbaşı olduğunun güzel bir örneğidir. Zaten 2000'li yıllara gelindiğinde, "ömür boyu lider" ve "Türkmenlerin Atası" Sapar Murat Türkmenbaşı, Orta Asya'da elit yönelimli otoritenin eşsiz örneği haline geldi (Collins 2002:146). Zaten, kendine özgü yolu halkın benimse-

yeceği hale sokma, siyasi ve soyo-ekonomik gelişme modelini "Asya Modeli" olarak seçmek ve önce ekonomi sonra siyaset tezini benimsetme ve hükümet ve muhalefet arasındaki karşı karşıya gelmenin başlangıcı bu dönemin önemli diğer gelişmeleridir (Satpaev, 2007:285). Ancak, Orta Asya cumhuriyetlerinin, Sovyet Rusya'nın dağılması sonrası 1991 yılında olduğundan daha özgür, müreffeh, istikrarlı ve değişimi ilerlemiş olmadıkları gibi aslında refah seviyesi, istikrar, kalkınmışlık ve hürriyetler bakımından daha da mahrum hale geldiği iddia edilmektedir. Dahası, bölgedeki bazı ülkeler ya da ülkelerin tümü Afganistan'da 1990 yılında tercih edilen "felaket yolunu" izleyebilir (Collins 2002:137) korkusu bir "ehven-i şer" düşüncesi oluşturmuştur. Kazakistan'da ise 1999-2001 arası, başkanlığın otoriterleştiği, muhafazakârlığın sürmesine rağmen ekonomik reformların arttığı, siyasi elitin istikrara kavuştuğu geçici bir istikrar dönemidir (Satpaev, 2007:285). Öte yandan Taliban baskısının Amerikan ordusu öncülüğünde NATO baskısına dönüştüğü 2002 yılında "bu beş Orta Asya devletinde bir form ya da bir başka formu olmak üzere "otoriter kurallar" uygulanmaktaydı (Collins 2002:141). Bugün ise bu sıkıntı aşılamamış olduğu gibi daha fazla arttığı da rahatlıkla söylenebilir. Satpaev, (2007:285). 2001-2004 elitler arasında çatışmaların arttığı bir dönem olarak görülür ve bu dönemde açık ekonomik sistemle kapalı siyasi sistem arası açılmaktadır. Yerel siyasi elitler arasındaki güç dengesi kaymaları, elitler arasında ayrılma ve bölünmelere neden olmaktadır. Sonraki iki yıl seçkin gruplar arasında denge şiddete dönüşür ve siyasal elitleri ayrıştırır. 2005 yılına kadar geçen iki yılda ise başkan siyasi elitler arasındaki güç dengelerini onarır (Satpaev, 2007:288-9). Bu onarmayı çatışmaların görünür olmaktan çıkması olarak yorumlamak gerekir. Zira bu potansiyel sistem içinde her zaman bulunmaktadır.

Orta Asya'nın Son 10 Yılı (2004-2014) Dönemi

2004-2005'li yıllarda elitlerin değişimi ile oluşan Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki seferberlik ve başkanlık seçimi hazırlıkları bir karşı eylem doğurmuş, örneğin Kazakistan da devletin siyasi alan ve bilgi alanına yasal müdahalesi ile sonuçlanmış ve hükümet dışı kuruluşlar üzerinde devlet kontrolünü arttırmıştır. Ancak bu ülkelerdeki kargaşa Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ve Gürcistan karışıklıkları ile daha henüz yerli yerine oturmamıştır. Ayrıca hükümet muhalefete karşı daha vahşi bir tavır sergilemiştir (Satpaev, 2007:285). Berdimuhamedov yönetimindeki Türkmenistan Niyazov yönetimindeki Sultanlık Türkme-

nistan'ından uzaklaşırken, kan bağına dayalı yerel seçkinlerden bir ağ oluşturmaktadır (Kunysz, 2012:1). Yerel seçkinlerin etkisi 2006 ve 2009 kabinesine bakıldığında açıkça görülebilir: Aşkabat (7-10), keskin bir yükseliş gösteren Balkan (1-5), Mary (3-4) ve Ahal'ın (9-14) kabinedeki etkinliği artarken, Taşoğuz (1-0) ve diğerlerinin (4-3) etkinliği azalmıştır (Kunysz, 2012:5). 2004 yılına gelindiğinde, Batının demokrasi adası Kırgızistan da dahil, sadece Kazakistan'ın tam istikrarlı olduğu beş ülkenin tamamı resmi rejim olarak otokratiktir ve gayri resmi olarak klan politikası uygulanmaktadır (Collins, 2006:6).

Bu durumun tüm Orta Asya da yaygınlaşması üzerine Batılı aktörler büyük ölçüde Orta Asya da demokrasiyi yerleştirmek fikrinden vaz geçmişlerdir. Yerel siyasal elitler arasındaki güç dengesi ile istediğini kopartma imkanının her zaman varlığı yanında, rejim ve iktidar değişikliklerinin uzun ve pahalı olması, bazen olamaması ve istikrarsızlık yeni bir arayışı getirmiştir. Çin devlet kapitalizmini andıran bu yeni yaklaşımda piyasa açık ekonomik sisteme dayalı ve özgür olacak, siyaset kapalı ve otokratik ama ekonomik işbirliğine yatkın olacaktır. Ancak bu plan yürürken orta vadeli muhalefet seçeneği ise her zaman masada bulunmalıdır: Örneğin Kazakistan da muhalefetin birleşmesi ve eylemsel hale gelmesi hükümetle muhalefet arasında artan bir çatışmaya neden olmaktadır (Satpaev, 2007:285). Bu yeni büyük oyunun en güçlü yeni aktörleri, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın varlığına rağmen ABD ve Rusya'dır (Hopkirk 2006:xvii). Yani bölgede İngiltere yerini ABD'ye bırakmış ama Rusya ve Çin olduğu gibi yerinde durmakta, hatta buna Hindistan da eklenmektedir. Rusya'nın son yıllardaki güneye açılma politikası Ukrayna, Gürcistan, İran ve Suriye üzerinde etkilerini şiddetle sürdürmektedir. Bu anlamda Rusya ve ABD bölgesel olarak en güçlü aktörler olmaya devam etmektedir. Orta doğu ağırlıklı politikaları nedeniyle Türkiye'nin potansiyelini bölgede yeterince kullanabildiğini söylemek ise mümkün görünmemektedir.

Orta Asya'da Politik Güç Merkezi Olarak Hükümet ve Klanlar

Mülkiyet konusu geçtiğinde en eski mülkiyet yapısının ilkel mülkiyet olduğu söylenir ve müşterek olan bu mülkiyet klan, kabile, aşiret mülkiyeti olarak adlandırılır. Klanlar sadece Orta Asya da değil Batı Avrupa'da ortaya çıkması ve yok olması gibi Dünyanın birçok bölgesinde yer almıştır (Collins, 2006:5).

Orta Çağ Avrupa Derebeylik sistemi, asil bir aristokrat aile etrafında, toprağa bağlı insanların toprakla birlikte alınıp satıldığı materyalist bir klan sistemiydi ve soy bağı ile toprak bağı ayrı ayrı belirleyiciydi. Burada senyörler müstakil bir iktidar sahibiydiler. Merkezi hükümetin çok güçlü olduğu Orta Asya'da Hunlar, Uygurlar ve Göktürkler zamanında toprak ve politik irade Hakan'ın malı ve gücüydü. Bu durum Karahanlılar, Gazneliler, Harizemşahlar, Timuroğulları ve Babüroğulları döneminde de benzer özellikler taşıdı. Merkezi hükümetler aynı zamanda otoriterdi. Starr (2006:6) bu sistemin seçere izini Yeltsin Rusya'sı ve de Gaulle Fransası'na kadar sürse de aslında otoriter mutlakiyetçi büyük devletler kuran Atilla, Cengiz Han ve Timur'a kadar inilebilir ve daha iyi bir seçere çıkarılabilir.

Selçuklular da Sultan çok güçlü ise de, toprak (İkta Sistemi: Has, Mukataa ve Haraci Araziler) ve politik güç alanında (Fetva Emiri-Şeyhül İslam) yapılan düzenlemeler ekonomik ve politik gücü az da olsa sınırlandırmaktaydı. Ancak merkezi otoritenin her zayıflamasında derebeylikleri (Atabeylikler) ortaya çıkıyor ve güç merkezi yerele kayıyordu.

Orta Asya Türk Hakanlık geleneği nedeniyle, (Oğuzhan, Attila, Cengizhan, Timur örneklerinde olduğu gibi) merkezi hükümet alışımlı bir sistemdir. Öte yandan Oğuz Boyları örneğinde olduğu gibi kana dayalı boy, klan, aşiret yapılanması da tarihi temellere sahiptir. Çarlık Rusya'sı döneminde işgal edilen Orta Asya'daki bölgesel kimliklerde ortak ve birleştirici öge İslam diniydi ve Rusya'ya karşı olmakla ve yerli olmakla eş anlamlı kullanılmaktaydı (Musaoğlu, 2009:263-4). İslamiyet'in üstünlüğü kan yerine iyi ahlak ve takvaya bağlaması ve Ul'lül Emre itaati farz kılması, klan ve aşiret yapılanmasının uzun süre etkisini yitirmesine neden oldu. Bu Avrupa'nın tam tersi bir gelişmeydi ve güçlü merkezi devletler önemli devlet işlerini yeni bir medeniyet anlayışıyla sunuyorlardı. Avrupa, Doğu-İslam medeniyetinden aldığı birçok ilham gibi merkezi devlet yapılanmasını da, Büyük Osmanlı Devleti aracılığıyla transfer ederek gücünü derebeylerin ve kilisenin rahmine merkezileştirdi. Derebeylerin, önce Landlord olarak tüm toprakları mülkiyetine katması ve izleyen zaman diliminde ulus düzeyinde yapılanma, bir genişleme ve ilerleme sayılırsa, büyük merkezi devletlerin ulus düzeyine inmesi bir daralma ve gerileme olarak yorumlanabilir. Avrupa'da ulus devletlerin güçlenmesiyle yaşanan çok uluslu Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İm-

paratorluklarının yıkılması ve derebeyliklerin gücü ulus düzeyine transfer etmesi şeklinde birbirine iki zıt gelişme yaşanmaktaydı. Aynı dönemde, Orta Asya devletleri, son iki yüz yıldır, büyük hanlıklardan, Rus kolonizasyonu ve Sovyet yönetimi sırasında, önce İslam şemsiyesi, sonra da Türkistan şemsiyesi altından çıkarılarak, klanlara ve aşiretlere ve aynı zamanda da alt aşiret ve klanlara ayrıldı. Birbirine çok yakın olan İslam ve Türkistan Şemsiyelerinin kaldırılması klan ve aşiret yapılanması ve üst klanların ulus-devletleşmesi sürecinin de önünü aştı. Bu nedenle bugünkü Orta Asya devlet yapılanmaları politik gücün hem İslam şemsiyesinden hem de Türkistan şemsiyesinden ayrık tutulduğu klan-uluslara bölündüğü söylenebilir.

Demokrasi Paradoksu yada İstikrar

Klan politikasının ayırt edici doğası, Orta Asya Cumhuriyetlerinin özellikle istikrarsızlık açısından kırılanlaştırmaktadır (Collins 2002:151). Bu nedenle siyasi istikrar ve komşu ülkeler ile Orta Asya'da bulunan istikrar konuları da jeo-politik sorunun temel unsurlarıdır (Satpaev, 2007:287). Demokratikleşme, Kırgızistan ve Rusya'da olduğu gibi azınlık bir seçkin kitle ve onların reformlarıyla ilişkilendirilebilmektedir ve bu nedenle seçkinlerin yapısının demokrasi için önemi vurgulanmaktadır (Collins, 2006:11).

Demokratik seçimlerde (1990'lı yıllar) bölgede 20-30 kişilik aile gruplarının birlikte oy kullanması seçim hilesi kabul edilmezdi (Collins, 2006:1). Öyle ya da böyle bağımsızlığın ardından tüm liderler seçimle işbaşına geçti ve bunlar onarma yerine devrim niteliği öne geçen hareketlerdi (Starr 2006:9). Aristo'nun "en iyi rejimi" Batı dünyasında "demokrasi ve özgürlük" olarak yer alırken (Collins, 2006:xii) bunun hangi seçkin gruplarla pazarlığının yapıldığı genellikle hasıraltıında kalır. Bu ise sadece özgürlük ve demokrasinin değil aynı zamanda en iyi yönetimin de en büyük düşmanı ve çelişkisidir. Zira buralarda istikrar, özgürlüklerin önünü kesen bir kavram haline gelmektedir.

Afganistan ve Tacikistan'daki iç savaş zaten çok kötü olan durum ve çalkalanmaların merkezi olmuştur ve bunun şok dalgalarını çok uzaklara gönderebileceği endişesi bulunmaktadır (Collins 2002:151). Orta Asya ülkelerinin siyasi riskleri yerel, bölgesel ve küresel riskler tarafından belirlenmektedir ve bu riskin en az olduğu Kazakistan'da bile orta derece risk bulunmaktadır (Satpaev, 2007:288). Afganistan'daki kötü durumun açıkça ortaya koyduğu gibi en büyük

tehlike yaşamak zorunda oldukları demokrasi açığı değil fakat yüz yüze kaldıkları hızla yön değiştiren rejim istikrarsızlığı ve devletin çökmesidir (Collins 2002:148).

Başkanların kendilerini yönetime taşıyan ve onların iktidarda kalmasını sağlayan "elit" grupların hakiyetinden kurtulma arzusu, her ne kadar kendi amaçları farklı olsa da, parlamentolara ve parlamento seçimlerine hoşnutlukla bakmalarına neden olabilir. Bu, parlamentoların eninde sonunda yöneticilerin otoritesine meydan okuyabilme ihtimaline rağmen doğrudur (Starr 2006:4). Tüm bunlara rağmen, batılılar için İslami eğilim çekincesi içerse de Özbekistan bölgede üniter bir devlet ve rejim kurabilen nadir bir örnektir (Collins 2002:149). Bunda, Özbeklerin daha önce kurduğu devletlerin önemi ayrıca inceleme konusu olabilir.

Klan Elitizmi, İttifaklar, Otoriterleşme ve Otokratik Liderler

Bugün Orta Asya devletlerinin yönetim şekli, adı ne olursa olsun ciddi bir otoriterlik taşımaktadır. Türmenistan örneği de baskıcı yönetimlere örnek olabilecek özelliklere sahiptir: *Güçlü bir merkezi yönetim, kan-bağı ve bilgeye dayalı seçkin (Ahal-Tekke) yönetimi, doğal kaynaklar ve bürokrasi üzerindeki hakimiyet, özelleştirme ve rekabet söylemi, güçlenmemiş halk* (Kunysz, 2012:12-13).

Klanların yönetimine gelince, Orta Asya'da gayri resmi ama açık bir biçimde klanlar etrafında örgütlenen bir yapı söz konusudur. Değişim bu klanların elitleri vasıtasıyla yapılmaktadır. Orta Asya'da daha kırsal ve geleneksel alanlarda gayri resmi ihtiyar heyeti ve yaşlılar klanları yönetirken, kentsel alanlarda bu yetki zengin seçkinler ve yaşlılar tarafından birlikte kullanılmaktadır (Collins, 2006:18). İdeal politığın, zor, uzun ve pahalı olması yanında belirsizliği, Batılı politikacıları reel politığe itmiş ve otoriterlik, klan yapılanması, bölgecilik kabul edilerek mal ve hizmetlerini kolayca pazarlayabilecekleri ve doğal kaynakları kullanabilecekleri açık ekonomi modeli üzerinden buralarda yer almayı tercih etmişlerdir. Avrupa kendini, ekonomik ve güvenlik gelişimine etkisi olabileceği ölçüde, Orta Asya'nın siyasal hayatının gelişimine nüfuz edebileceğine inanmaktadır (Starr 2006:5). Rusya için arka bahçe konumundaki Orta Asya, ABD için ise Çin, Hindistan ve Rusya'nın tam ortasında bir ayraç ve müdahale alanı olarak kabul edilebilir.

Bunda klanların iç çekişmelerinin fevkalade önemi bulunmaktadır: Semerkant, Buhara, Kiva ve Fergana Vadisinin tarım alanları dışında kalan bir çok alanda 19. Yüzyıla kadar göçer ve yarı göçer Türk aşiretleri varlıklarını sürdürdüler ve şehirlerdeki emirler ve hanlar bu steplerle sıklıkla etkileşim içinde olmasına rağmen, buradaki insanları çok az doğrudan kontrol edebiliyorlardı (Collins, 2006:19). Klan, bölgelilik ve kişisel ağların, bölge de dikkate değer rejim değişiklikleri, demokratikleşme ve şiddet içerikli çatışmalarda etkili olduğu kabul edilmektedir (Kılavuz, 2009:323). Örneğin Kazakistan politik hayatı da diğer onlarca benzeri gibi otoriter elementler taşımaktadır ve bir çok eski-Sovyet devleti gibi eşsiz değildir (Satpaev, 2007:283): *“Bu tür otoriter sistemlerin en belirgin ana karakteristiği, sınırlı çoğulculuk ile az ya da çok özgür pazar ekonomisini içine alan ve başarılı pazar reformlarını içeren siyasi katılımın birleşimi olmasıdır”*. Böyle bir sistem otoriter rejimleri görünüşte erki elde tutma açısından güçlü yapmakta ama çok güçlü görünmelerine rağmen sanıldığı aksine otoriter yöneticiler, kaynak ve personel yetersizliği ve büyük ölçüde bu siyasetçileri kontrol eden görünmez *“elit”* gruplara bağımlılıkları nedeniyle kendilerini zayıf görmektedirler. Bu otoriter yöneticilerin ülkeleri aslında *“çok yönetilmemekte”* *“az yönetilmektedir”* (Starr 2006:4). Bölge de bölgesel ve yerel ilişkiler de önemlidir ve seçkinlerin oluşumunda rol almaktadır ama seçkinler ağının oluşumunda eğitim, kariyer, iş tecrübesi, kişisel çıkarlar ve bireysel ilişkiler gibi diğer faktörler de yer almaktadır (Kılavuz, 2009:324).

Bölge de ittifaklar çok önemlidir. Farklı bölgelerden farklı insanlar, profesyonel ilişkiler, ortak ekonomik ve siyasi çıkarlar ya da ekonomik ve siyasi kaynaklara erişimi kazanmak amacıyla önemi yadsınamayan *“mahallecilik”* yapılanmasının ötesinde ittifaklara gidebilmektedir (Kılavuz, 2009:325).

Afganistan’da her aday Peştun, Hazara, Tacik ve Oymak, Özbek ve Türkmen mahallelerinden adayları partilerinde buldurmaya özen göstermektedirler. Bunun dışında ABD, Türkiye, Pakistan ve İran gibi birincil, Rusya, Hindistan ve Çin gibi ikincil ülkelerde yaşayan ya da eğitim alan politik aktörlerin de Afganistan örneğinde önemli bir yeri bulunmaktadır.

Günden güne parlamento tecrübesi yeni bir siyasi sınıf ve vatandaşlık kavramı oluşumuna yardım eder. Bu, hem otoriter yöneticilerden ve hem de kendilerini parlamentoya taşıyan klanlar, bölgesel elitler ve iş

dünyasının zengin ve nüfuzlu kişilerinden bağımsızdırlar (Starr 2006:5). Parlamento eksensiz seçkinlerde karmaşık olan sürecin yeni aktörleri olma yolundadır. Öte yandan aynı bölgeden olmak çıkarların aynı olacağı anlamına gelmemektedir, dahası aynı bölgenin insanları çıkar farklılıkları nedeniyle birbirine rakip olabilmektedir (Kılavuz, 2009:324). Örneğin 2014 yılı başkanlık seçimlerinde Cevizcan’lı Özbek komutan Raşit Dostum ve eski valisi Özbek Alim Saai farklı Başkan adaylarını destekleyebilmektedirler ve Kuzey Afganistan’daki Türk kökenliler (Özbek, Türkmen, Tacik, Oymak, Hazara, Kızılbaş) gibi Peştunlar’da aynı illerde farklı adaylara yönelebilmektedirler. Oysa Özbeklerin muasır ataları göçer ve Türk gruplardan gelmektedir (Collins, 2006:19). Açıkça ulusal liderler kendilerini (sıklıkla müttefik olduğu Rusya başta olmak üzere) dış güçlere karşı olduğu kadar klanlara, bölgesel güçlere ve eşrafa karşı zayıf ve minnettar hissetmektedir (Starr 2006:5).

Klana Dayalı Toplumların Siyasi Yörüngelerine Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Yüz yıl kadar önce Max Weber (1978) klanların, tarihi olarak göçer ve yarı göçer Avrasya, Ortadoğu ve Afrika’nın bir kısmını kapsayan bölgedeki toplumlar için yaygın bir sosyal organizasyon yapısı olduğunu gözlemlemiştir. Ancak, Weber bir çok sosyal bilimci gibi bu klan ağının modern devletin ortaya çıkması ve kurumsal siyasetin yükselişi ile ortadan kalktığını farz etmiştir (Collins, 2006:16-7). Kabile bağları ve sıkı klan onuru, bir çok bölgede etnisite ve din bağından önce gelmektedir (Hassan, 2007:1). Zira klanlar siyasi organizasyonların vekili gibi davranmakta ve bu surette siyasi hayatta olduğu kadar sosyal ve ekonomik arenada da çok kritik bir rol oynamaktadır (Collins, 2006:17).

Klancılığın en büyük sorunu dış güçlere açık ve yapısal olarak onlara muhtaç olmasında yatmaktadır. Klanlar arası yıkıcı rekabet ve düşmanlık dış güçler ile yapılan ittifakları açıklayıcıdır. Iraktaki durum (Hassan, 2007:4) bunun örneklerindedir. Benzer biçimde klancılığın Orta Asya sorunlarının ana sorunlardan biri olduğu ifade edilmekte ve Afganistan da işlevsel bir merkezi hükümet oluşturmanın en büyük zorluğu da klanlar tarafından nüfuz edilmesi (Collins 2002:142) olarak görülmektedir. Yine Kazakistan’da politik sistemin ayırt ediciliği, ülkenin siyasi elitler ve politik sistemin gelecekteki meşru-

yetinin derecesinin de onların belirleyiciliği üzerine kurulu olmasıdır (Satpaev, 2007:284). Bu ise, klanlar arası yıkıcı rekabetle beraber bir yandan demokrasinin tabana ve bireye doğru yayılmasını önlemekte, diğer yandan da kırılğan ve dış güçlere bağımlı bir siyasal yapı yanında, otoriter rejimlere doğru kayma oluşturmaktadır.

Klan yapısını ayakta tutan önemli unsurlardan biri kolektif kültüre sahip olmasıdır. Zira, Collins tarafından vurgulandığı gibi (2006:17) klan bağları yatay ve dikey bir biçimde yapılanmakta ve hem seçkinler hem de marabalar (seçkin olmayanlar) arasında yürümektedir. Böylece toplumun üst tabakası ve alt tabakası arasında olumlu ve sosyal bir ağ oluşmaktadır. Ülke içinde demokrasi ne kadar klanlardan zarar görse de klan içi ifade özgürlüğüne dayalı nispi bir demokrasiden söz edilebilir. Belki de bu yüzden demokrasi denemelerinin başında 20-30 kişilik grupların müşterek oy kullanması seçimleri yaralayıcı olarak görülmemektedir.

1991 yılından beri Orta Asya devletlerinin bizzat kendileri, tekrar be tekrar klan politikacıları tarafından ekilen istikrarsızlık ve yolsuzluktan sesli biçimde endişe duyduklarını ifade etmektedirler (Collins 2002:142).

Klientelizm ve klanizm arasındaki fark vurgulansa da, çıkar birliğine dayalı Klientalist ilişkilerin Tacikistan ve Özbekistan'daki varlığına da dikkat çekilmektedir. Klan klientalizmden farklıdır (Collins, 2006:19). Çıkar birliği ilişkisi ve evlilikler eş yönlüdür ve birinci ittifak bitince ikincisi de (evlilik) sona ermektedir (Kılavuz, 2009:324). Bu durum tam olarak Afganistan sosyal ve siyasal yaşamı için de geçerlidir. "Çamurdan olsun da bizden olsun" anlayışı klan-politiğin en sıkı ayağıdır ve klan vizyonu ülke vizyonu haline geldiğinden orta vade de vizyon sıkıntısı oluşturma potansiyeli yüksektir. Uzun vade de ise hem entelektüel çöküş hem de dış müdahaleye açık bir ülke oluşturmaktadır.

Bir çok araştırmacı klan konusunu "olumsuz anlam içerdiği", "doğulu olduğu", "aşağılayıcı" ve "ilkel" bulunduğu halde Collins (2006:18) bunun Afrika'da olduğu gibi olumsuz bir anlamı bulunmadığını, nötr bir sosyal olgu olduğunu vurgular.

Yine Collins (2002:146) Orta Asya'da klan yönetimi resmi kurumların yerini aldığı, doğal kaynakların klan üyeleri arasında paylaşıldığı, toplum ve devlet-

le resmi kurumlardan ziyade klanların etkili olduğu tespitini yaparak bölgede demokrasi ya da otoriter rejim altında istikrarın zayıfladığını söylemektedir. Buna göre, aslında klanlarca sağlanan istikrar da kalıcı ve sürdürülebilir bir istikrar olarak yorumlanamaz. Nitekim Collins'e göre (2002:146-7). Kırgızistan da klan ağı, hükümette yasama yürütme ve yargı güçlerini ele geçirirken, Özbekistan ve Tacikistan da yürütme güçlü klanların elindedir. Yine Kırgızistan ve Özbekistan'da üç-dört klan pazarlık yaparak ekonomik kaynakları ele geçirmiştir. Dahası Tacikistan'da ise tek klanın kaynakları ele geçirmesi 1997 yılı barış anlaşmasına kadar iç savaş getirmiştir

Kırgızistan da demokrasinin altını oyan, nüfuzla oy toplama veya yolsuzluk değil, devlet ve halka nüfuz eden klanların blok oy kullanmasıdır. Yine, Tacikistan'da 2000 seçimlerinde 63 üyenin seçildiği seçimlerde 22 üye seçtiren Başkan'ın partisinde 15 tane vekilin Başkanın klanından olması manidar görülmektedir (Collins 2002:147). Değişik bölgelerden olup ta aynı etnik gruba mensup insanlar, ağız, gelenek ve ananelere göre kendilerini farklılaştırabilmektedir (Kılavuz, 2009:325). Bu farklılık açıkça güç ve kaynakları ele geçirme vesilesi olarak kullanılmaktadır. Kasabalarda daha etkin olan Klançılık, kaynakların, iş ve kariyerlerin ve sosyal çıkarların dağıtılmasında temel rol almaktadır (Collins 2002:148). Bu bağlılık nesiller sürebilmektedir: Türkiye'dekine benzer biçimde insanların bir bölgeden sayılabilmesi için üç nesil geçmesi gerekmektedir, nereli olduğu sorulduğunda doğdukları yer yerine hem Tacikistan da hem de Özbekistan da dedelerinin doğduğu yer ifade edilmektedir (Kılavuz, 2009:325). Bir Fergana'lı, bir Buhara'lı, Semerkand'lı ya da Harezmi'li için çöl insanı diyebilmekte, bunların yanında Taşkent, Karatekin ya da Kuryap'lı olmak Sovyet döneminden kalma siyasal elitleri oluşturabilmekte, Semerkand Klanı, Hocandi Klanı oluşturulurken Sovyetler ise bu rekabette ki dengeleyici rolü ile bölgeyi yönetebilmektedir (Kılavuz, 2009). Bugün Orta Asya Klanları, devlet çökmeden yapabildikleri kadar hızlı bir biçimde devletten kapabildiklerini kapmaya yeltenmekte ve bunun için paktlar oluşturmaktadırlar (Collins 2002:148). Bu paktların en güçlüsü ise büyük güçlerle kurulan ve ülkeyi "büyük güçlerin yeni büyük oyununa" sahne yapandır.

Kırgızistan'da Akayev ve eşinin klan kardeşliği, Tacikistan'da mevcut klan temelli rejimin getirdiği savaş, yoksulluk ve klan temelli yolsuzluk, Tacikistan'da

bulunan ve genç insanları çeken Hizbül-Tahrir-i İslami gibi hareketleri güçlendirdiği söylenmektedir (Collins 2002:149). Bu aynı zamanda büyük şemsiye korkusu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak klanların güce dayalı vizyonları, insan onuruna zarar vermekte, entelektüel kapasite profiline düşük tutmakta, demokrasi adına umutlanmayı ertelemektedir ancak sıklıkla kurulup bozulabilen ittifaklar, daha geniş çerçeveli bir mutakabat ihtiyacını hissettirmekte ve bunun olabilirliği için büyük şemsiyelere göz kırpmaktadır.

Orta Asya Klan Yapısında Rejim Değişiminin Yönü

Orta Asya'dan ciddi farklılıkları bulunsa da Afrika'da kabilecilik demokratikleşme sürecinin akamete uğramasındaki en büyük sorun olarak görülmektedir (Collins, 2006:12). Orta Asya klan yapısı müttefikleri eski ve yeni elitlerle birlikte iktidar savaşının tam ortasında yer almaktadır. Tüm Sovyet dönemi baskı ve sindirmeler tarihine rağmen klanlar günlük hayatta göze batar bir biçimde kaldı. Ne tuhaftır ki, Sovyet kurumları klanları yok etmek için tasarlanmıştı ama gerçekte onları daha güçlenmiş hale getirdi (Collins 2002:142-4). Yani Orta Asya'daki ağ yapılanmasının oluşumunda Sovyetler merkezi rol oynamıştır (Kılavuz, 2009:331). Burada İngiliz kolonizasyon sisteminin eksik olarak adlandırılan "böl, parçala, yönet" sisteminin, aslına uygun olarak "böl, parçala, dengele ve yönet" biçiminde iyi bir kopyası uygulanmıştır. Ancak burada etnik kimliğin yok edilmesi için bilinçli bir tercihten de bahsedilebilir. Yine Collins (2002:137) Afganistan'ın bizlere buralardaki demokratik olmayan rejimlerin doğasını ve dinamiklerini anlama ihtiyacını hatırlattığını vurgular.

Bölgede seçkinlerin değişimi için halef Rus modeli, güç transferinde hanedanı tercih eden Azerbaycan modeli ve sayılı elitlerin zaferini simgeleyen Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan modeli bulunmaktadır. Bölgede başkanlığın (aslında dengeler nedeniyle çok az kullanabildiği) aşırı gücü siyasi durumu tehdit eden en dikkate değer konulardan biri olarak görülmektedir (Satpaev, 2007:299). Kırgızistan da olduğu gibi klanlar azalan kaynaklar üzerine rekabet etmektedirler (Collins 2002:150).

Genelde Orta Asya denince Kırgızistan demokrasi ve Pazar ekonomisine yakın görülürken, diğer dördü

yeni otoriterlikle anılır ve Tacik iç savaşı vurgulanır (Collins, 2006:2). Afgan Taliban deneyimi ve ardından gelen Batı müdahalesi Tacik-Kırgız deneyimini birlikte yaşayan bir Afganistan akla getirir. Azerbaycan diğer dördüye yakınken, Gürcistan ve Ukrayna Kırgız deneyimine yakın durmaktadır.

Geriye döndüğümüzde 1991 Sovyet dağılması bu ülkeleri zecri bir sürece attı: Ani ve isteksiz bir kolonizasyonsuzluk, bağımsızlık ve varsayımsal bir siyasi geçiş (Collins 2002:138) onları bekliyordu. Bu devletlerin artan önemi göz önüne alındığında, onların siyasetlerini daha iyi anlamamanın zamanı gelmiş ve geçmektedir (Starr 2006:6).

Orta Asya da Glasnost ve Prestroika'dan bu yana bu beş ülke (ve hinterlandıyla dokuz ülke) demokrasiye geçiş yapmadığı gibi keskin bir biçimde baş aşağı giden ekonomik ve siyasi istikrar temel sorunu haline gelmiştir ve klanlar arası paktlar da rejimlerin yaşayabilirliğini desteklese de demokratiklik yerine otokratlığı artırmaktadır (Collins 2002:150). Açıkçası, Batılı gözlemciler göre Orta Asya Politikası, Azerbaycan'da olduğu gibi bir muamma ve hayal kırıklığıdır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan değişen derecelerde otoriter sistemler olarak kurulmuş, demokrasi ve vatandaş (insan) hakları çok gerilere itilmiştir. Aynı düşünceler Gürcistan ve Ermenistan için de seslendirilmiştir. Ancak bu sözde patolojiyi karşılamaya yönelik Avrupa Birliği ve ABD tarafından desteklenen reçeteler çok az olumlu etkiye sahiptir ve hatta işleri daha kötü yapabilir (Starr, 2006:6). Kapitalizmin adımlarıyla birlikte yatırımcılar da komşu Rusya'dan çok Amerikan, Alman ve Japonlardan olmaya başlamıştır (Collins, 2006:xii).

Klanlar, bölgesel elitler ve iş dünyasının zengin ve nüfuzlu kişileri, Orta Asya ülkeleri politikasının yenilmesi güç varlıklarıdır. Sahne arkasında çalışıldığında, bu grupların 40 yılın üzerinde bir zamandır gücü elinde tutan liderler olduğu ve günümüz politikasının doğasını belirlediği anlaşılacaktır (Starr 2006:4). Bu karmaşa da devletin ağır eli ve siyasi sisteme dayalı kamu yönetimi dikkate değer bir öngörülemezlik ve 5 anahtar sorun doğurmuştur (Satpaev, 2007:286): Birincisi, hükümet ile muhalefet arasında yapıcı ilişkiler yoktur. İkincisi, gücün arızasız transferi için bir mekanizma yoktur *vetüm siyasi sistem sabit tek bir kişi ve ayrı küçük bir gruptan ibarettir*. Üçüncüsü, *politika yapımında ketum ve saydam olmayan süreçler*,

devlet işlerinde dar çıkar gruplarını baskın hale getirmektedir. Dördüncüsü, politik reformlar ve terörizm ve muhalefet gibi acil sorunlara karşılık verecek ısrarlı adetler için uzun vadeli strateji yoktur. Beşinci ve son olarak hükümetin tam ve istikrarlı meşruiyeti bulunmamaktadır.

Orta Asya'da daha ileri bir demokrasi için Avrupa'nın yapmayı istediği otoriter rejimlerden daha demokratik rejimlere geçme idealini yitirmiştir. Bunun yerine;

- 1. Başkanlık seçimleri yerine istikrarı en az tehdit eden ve vatandaş kavramını ileriye götürme potansiyeline sahip olan parlamento seçimleri üzerine yoğunlaşılması;*
- 2. Değişim ve destek için daha çok hükümet dışı kuruluşlar yerine parlamento uygulamaları ve siyasi partiler üzerine odaklanması,*
- 3. Otoriter yöneticileri kaldırmak için baskı yapılması muhtemelen hem yönetimin belirsiz bir sürede uzamasına, hem de kriz oluşmasına neden olmaktadır. Orta Asya da yaşanan krizlerin sonucu muhtemelen ya kaybeden hizipler için korkunç bir sonun beklediği eski klanlar arası paktların canlanması ya da daha önce egemen olan eşraf, aile, klan ve bölgeler için büyük bir baskı doğuracak yeni paktlar oluşmasını netice vermektedir. Her bir sonuç tüm ülke ve bölge için ciddi bir istikrarsızlık kaynağıdır (Starr, 2006:5).*

Ekonomik olarak, maden kaynaklarının işletilmesi ve ihracı, kayıtdışı ekonomi, ekonomide çeşitlilik sağlanması ve yolsuzluk gibi ulusal ve küresel ekonominin ani gelişimine ayak uydurmak ve enerji kaynakları için küresel pazarda uygun bir çevre ve fiyat oluşturmak gibi uluslararası sorunlar bulunmaktadır (Satpaev, 2007:287). Sonuç olarak, eğer uzun tarihi, yapısal ve kültürel temelde şeffaf olmayan klana dayalı siyaset gelişimi söz konusuysa, bu mekanizma ve siyasi tablo gelişimi kolaylıkla ortadan kalkmayacaktır (Collins, 2006:12).

Kuşkusuz, tarihi ve kültürel bakımdan buraları anlayabilecek ve insani değerler üzerine kurulu tarihi müktesebatı bulunan yeni aktör ya da aktörlerin bölge için yeni şeyleri söyleme zamanı gelmiştir.

Sonuç

Orta Asya bağımsız kaynaklarca tarihi olarak Türkistan olarak adlandırılmakta ve yeni yüzyılın en büyük ikramiyesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak zengin kaynakları, kendi halkları tarafından etkili bir biçimde kullanılamamaktadır.

Günümüz dünyasında büyük ülkelerin yönetim modelleri ne olursa olsun aslında her ülkenin belli bir ekonomik ve sosyal bir elit tarafından yönetildiği söylenebilir. Bir Halk Cumhuriyeti iddiasındaki Çin yönetiminin Han sülalesi ya da Suudi Arabistan Krallığının da Vahhabiler tarafından yönetildiği yadsınmaz. Aynı şekilde Birleşik Krallığın WASP (Beyaz Anglo-Saksonlar) ve ABD'nin de Evangelist'ler (WASP ve Yahudi karışımı bir seçkin grup) tarafından yönetildiği de söylenmektedir. Yönetici seçkinler, güçleri ile ya da başka mekanizmalarla meşruiyetini sağladığı ölçüde kolaylıkla birer klan olarak adlandırılmaz. Ancak, Orta Asya ülkeleri gibi yerlerde ekonomik ve siyasi istikrar oturmamış ve iktidar savaşı devam ediyorsa, dış güçlere ihtiyaç duyan klan'lar dan sözü edilmeye başlanır.

"Klanlar, bölgesel elitler ve iş dünyasının zengin ve nüfuzlu kişileri" ve "aralarındaki iktidar ve kaynaklara ulaşma temelli ittifaklar", Orta Asya ülkeleri politikasını bir yandan en fazla kazandıracığı bir Pirus Zaferine yöneltirken, diğer yandan da bölgeyi, oluşturduğu "kırılgan denge" nedeniyle büyük devletlerin küçük güçlerle müdahalesine açık hale getirmektedir. Eğer büyük devletler daha büyük güç harcıyorsa, bu rakip diğer devletin diğer klanları desteklemesi nedeniyledir.

Rekabet ve yok etme üzerine kurulu klan politikası, iktidara geçenleri otokratik hale getirmekte, diğer klanlar da sıranın kendilerine gelmesini beklemektedir. Yıkıcı rekabet, ülkenin kaynaklarının etkin kullanımı ve gelişmişlik düzeyini arttırmaktan çok, "keserin, sapın ve hesabın" dönmesi için dışardan gelen gücün yönünü kendine çevirme beklentisi içinde "demokrasi, kurumsallaşma ve hayat hakkı başta olmak üzere insan haklarının" ezildiği ve seyredildiği bir klan siyaseti arenası oluşturmaktadır. Bu arenanın rakipleri güç elde etmek yolunda amaç için her aracı

meşru görmekte, yolsuzluk, istikrarsızlık, ekonomik başarısızlık ve otokratikleşme sonucu ortaya çıkarılan, iktidar ve muhalefet el değiştirdiğinde aynılaştırmaktadır.

Sonuç olarak, Orta Asya'da Sovyet dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerin Sovyet komünizminden Demokratik Devletlere doğru rejim geçişleri yaşanması beklenmekteydi. Ancak, politik güç ve bunun vasıtasıyla kaynaklara ulaşma amacındaki seçkin yerel güç odaklarının yıkıcı rekabeti, bu bölge de tüm devletleri büyük ölçüde seçkin bir klan politik etrafında otoriter yönetimler haline getirmiştir. Güç dengesinin seçkin klanlar arasındaki dağılımı, bir yandan kırılabilir ama halkına karşı otoriter yönetimler oluştururken, diğer yandan da dış müdahaleye açık ve demokrasinin seçimlere endekslendiği kendine göre yönetimler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ise, İslam ve Türkistan gibi üst şemsiyelerin pek kullanılmadığı, demokrasinin ise seçimlere hapsedildiği yeni rejimler ortaya çıkarırken, bölgenin yüzyıl önceki İngiltere ve Rusya arasındaki "büyük oyunun" Rusya ve ABD tarafından oynanan "yeni büyük oyun" evrilmesine neden olmaktadır.

Kaynakça

- Akiner, S. (2002). "The Struggle for Identity" ed. Jed.C.Snyder, "After Empire: The Emerging Geopolitics of Central Asia", Honolulu, Hawaii: University Press of the Pacific.
- Ateş, S. (2014). Amerika Birleşik Devletlerinde Özgürlüklerin Sınırı Güvenlik Tehdidi Algılaması, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:14, Yıl:14, Sayı:1, 14: s.17-36.
- Aytmatov, C. (1995). Gün Olur Asra Bedel, Cengiz Aytmatov Serisi, Bütün Eserleri 5, İstanbul:Ötüken.
- Collins, K. (2002). Clans, Pacts and Politics in Central Asia, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 3, July 2002, Baltimore:Johns Hopkins University Press, pp. 137-152.
- Collins, K. (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, New York: Cambridge University Press.
- Critchlow, J. (1991). *Nationalism in Uzbekistan: A Soviet Republic's Road to Sovereignty*, San Francisco, Oxford: Boulder.
- Darwin, J. (1999). An undeclared empire: The British in the middle east, 1918–39, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Volume 27, Issue 2, 1999, Special Issue: The Statecraft of British Imperialism pp. 159-176.
- Gulette, D. (2007). Theories on Central Asian Factionalism: The Debate in Political Science and Its Wider Implications. *Central Asian Survey*, 2 (3), 373-387.
- Hassan, D. H. (2007). *Iraq: Tribal Structure, Social, and Political Activities*, Congressional Report, 15 MAR 2007, DC: Library of Congress Washington DC Congressional Research Service, <http://fpc.state.gov/documents/organization/81928.pdf> (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- Hopkirk, P. (2006). *The Great Game On Secret Service in High Asia*, London: John Murray.
- Kılavuz, İ. T. (2009). "Political and Social Networks in Tajikistan and Uzbekistan: "Clan", Region and Beyond", *Central Asian Survey*, Vol. (28), No. (3), September 2009, London: Routledge. p.323-334.
- Kılıçbeyleroğlu, B. (2010). Türkiye'nin orta Asya' daki Türk Devletleri Politikası Üzerindeki Rus Politikasının Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Kunysz, N. (2012). "From Sultanism to Neopatrimonialism? Regionalism within Turkmenistan", *Central Asian Survey*, Vol. (31), No. (1), March 2012, London: Routledge. p.1-16.
- Minbaeva, D. B. ve Muratbekova-Touron, M. (2013). "Clanism: Definition and Implications for Human Resource Management", *Management International Review*, Vol. 53, No. 1, January 2013. (Erişim Tarihi:10 Kasım 2014). <https://www.questia.com/library/journal/1G1-326658389/clanism-definition-and-implications-for-human-resource>
- Musaoğlu, N. (2009). "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2009, Cilt (11), Sayı (1), s.261-273.

- Roy, O. (2000). *The New Central Asia: The Creation of Nations*. New York: New York University Press.
- Ryabkow, M. (2008). The North-South Cleavage and political Support in Kyrgyzstan, *Central Asian Survey*, Vol. (27), Nos. (3-4), September-December 2008, London:Routledge. p.301-316.
- Sapmaz, A. (2008). “ Rusya'nın Trans Kafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri”, İstanbul: Ötüken Neşriyat. ISBN: 975-437675-1
- Saray, M. (1997). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi 1*(Başlangıcından 1878'e Kadar), İstanbul:Kitabevi.
- Satpaev, D. (2007). An Analysis of the Internal Structure of Kazakhstan's Political Elite and an Assessment of Political Risk Levels, *Empire, Islam, and Politics in Central Eurasia* , (Ed. Uyama Tomohiko), Tokyo: Slavic Research Center (SRC), p.283-300. http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/108390/ichaptersection_singledocument/8ce86fef-a7e8-41c2-bda7-a6b88acbe9b6/en/11_satpaev.pdf (Erişim Tarihi: 23 Nisan 2014).
- Schatz, E. (2004). *Modern Clan Politics: The Power of Blood in Kazakhstan and Beyond*, Seattle, WA: Washington University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An outline of Interpretive Sociology*. Ed. R. Guenther and C. Wittich. Berkeley: University of California Press.
- Sims, P. (1996). *The Clan*, Kentucky: Stain and Day.
- Starr, S. F. (2006). *Clans, Authoritarian Rulers, and Parliaments in Central Asia*, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center Silk Road Paper, Massachusetts: John Hopkins University.
- Tanay, Y. (2013). “Güney Türkistan Afgan-Peştun Milliyetçiliğinin Kıskaçındaki Güney Türkistan”, *Milli Cephe*, 24 Ekim 2013. <http://www.millicephe.com/yucel-tanay/112-guney-turkistan.html> (Erişim Tarihi 20.08.2014).